

MAKÂLÂTÜ'L-İSLÂMİYYİN

(مقالات الإسلاميين)

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin
(ö. 324/935-36)
itikadî İslâm mezheplerine dair
eseri.

Tam adı *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'l-tilâfû'l-muṣallîn*'dir, bazı kaynaklarda "İslâmiyyîn" yerine "müslimîn" kelimesi yer almaktadır (İbn Asâkir, s. 131). Kitabın Eş'arî'ye ait olduğu hususunda ittifak bulunmakla birlikte müellifin Mu'tezilî döneminde mi, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonraki devrede mi kaleme alındığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Eserde Eş'arî'nin Mu'tezile'nin karşıtı olarak "ehl-i hakk"a ait bazı görüşleri tasvipkâr bir üslûpla ifade etmesi, bunun yanında takipçileri tarafından ehl-i hakkın Eş'arîler için kullanılması, ayrıca Mu'tezile kelâmcılarına muhalefetini hissettirmesi ve hocası Ebû Ali el-Cübbâî ile olan bir tartışmasından söz etmesi kitabın Mu'tezile'den dönüş yapıldıktan sonra yazıldığı yolundaki kanaati desteklemektedir (s. 430, 472, 539, 549, 552; Watt, s. 13). Daha da önemlisi Eş'arî, *Maḳālât*'in birinci bölümünün sonlarında ashâb-ı hadîs ve Ehl-i sünnet'in temel görüşlerini sıraladıktan sonra (s. 290-297), "Onlara nisbet ettiğimiz bütün görüşleri kendimize de nisbet eder ve benimseriz" demek suretiyle kitabın telif devresini açıklığa kavuşturmuştur.

Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn'i iki bölüm halinde incelemek mümkündür. Kitabın yarısını oluşturan birinci bölümde Hz. Peygamber'in vefatını müteakip hilâfet konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklara, Siffin Savaşı'na ve Hâricîler'in zuhuru kısaca temas edilir. Ardından "genel konular" (el-keḷâm fi'l-celîl) denebilecek olan kısım gelir. Eş'arî burada müslümanların ayrıldığı mezhepleri on grup halinde şöylece sıralar: Şîa, Hâricîler, Mürcie, Mu'tezile, Cehmiyye, Dırâriyye, Hüseyniyye, Bekriyye, büyük kitleyi oluşturan ashâbül-hadîs ve Küllâbiyye. Daha sonra her mezhep ele alınarak kendi içinde gruplara, gruplar da -varsa- tâli kollara bölünür. Meselâ Şîa Gâliyye, Râfıza (Keysâniyye, İsnâaşeriyye vb.) ve Zeydiyye'ye ayrılmış, bu üç grup tâli firkalar, bu firkalar da zaman zaman daha küçük zümreler halinde tasnif edilmiştir. Müellifin sayı vererek yaptığı tasnife göre Şîa kırk beş, Hâricîler on dokuz, Mürcie on iki kola ayrılmıştır. Bu arada Eş'arî, büyük çoğunluğu akaidle

ilgili olmak üzere çeşitli konularda ileri sürülen görüşleri zikrederken başka tâli kollardan isimlerini de belirtir.

Birinci bölümün ikinci yarısının çoğu Mu'tezile'ye ayrılmıştır. Müellif burada Basra ve Bağdat ekollerine temas etmekle birlikte Mu'tezile'ye ait tâli gruplardan söz etmez. Buna karşılık onların tevhid konusundaki görüşlerini özetleyip genel Havâric, Mürcie ve Şîa'nın da bu görüşe katıldığını, fakat sonuncuların samimi olmadığını belirttikten sonra Mu'tezile'nin kelâm görüşlerini sıralar. Bunların başlıcaları zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen çeşitli sıfatlar, muhkem-müteşâbih, peygamberlerin ismet sıfatı, kader ve buna bağlı meseleler, imanın tanımı, kebdire, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konularıdır. Bu meselelerin işlenişi pek düzenli olmamakla birlikte problemin tartışılması sırasında geniş çapta Mu'tezile kelâmcılarından başka Abdullah b. Küllâb, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr gibi isimlere, ashâbül-hadîs, ehlü's-sünne, ehlü'l-İsbât ve bazı filozoflara atıflar yapılır. Ancak temas edilen bu görüşler için akli veya nakli hiçbir delil zikredilmez.

Birinci bölümün daha sonraki kısmında Cehmiyye, Dırâriyye, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın mensuplarından teşekkül eden Hüseyniyye, Bekir b. Uht Abdülvâhid b. Zeyd'in mensuplarından oluşan Bekriyye, Nüssâk diye adlandırılan bazı aşırı tasavvufî gruplara temas edilir. Ardından ashâbül-hadîs ve Ehl-i sünnet'in genel telakkileri maddeler halinde sıralanır. Birinci bölüm Abdullah b. Saîd (İbn Küllâb el-Basrî), Züheyr el-Eserî ve Ebû Muâz et-Tûmenî'ye ait bazı görüşlerini aktarılması sona erer. Bir kısım Batılı araştırmacıların, Ehl-i sünnet'e ait inanç esaslarını müstakil bir bölüm saymak suretiyle eseri üç bölüme ayırması (Corbin, s. 121), hem bu kısmın kapladığı küçük hacim hem de kitabın genel kuruluşu açısından isabetli görünmemektedir.

Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn'in ikinci bölümünde kelâm problemlerinden hareket edilmektedir. "Ayrıntılı konular" (el-keḷâm fi'd-dakîk) şeklinde ifade edilebilecek bir başlık altında ele alınan meselelerden bazılarının birinci bölümdekilerle ortak olduğu görülür. Herhalde müellif, birinci bölümde on grup halinde tasnif ettiği itikadî mezhepleri görüşleriyle birlikte anlatmak istemiş, ikinci bölümde belli başlı kelâm problemlerini farklı görüşler çerçevesinde sunmayı hedeflemiştir. Ancak ayrıntılı konular düzenli bir şekilde anlatıl-

mamış, birçok yerde aynı konu farklı yönleriyle tekrar edilmiştir.

İkinci bölüm isbât-ı vâcibin hudûs delili için önemli bir önerme oluşturan cevher, araz ve cismin teşekkülü, hareket ve sükûn, dolayısıyla evrenin yaratılmışlığı konusuyla başlar; maddî varlığının yanında ruh, nefis ve hayat gibi değerlere sahip bulunan insan hakkında bilgi verildikten sonra tekrar cisim konusuna dönlür. Ardından tekvin, bekâ-fenâ, cisim, araz, yaratana ve yaratılmışlara izâfe edilen fiiller, insanın irade sıfatı, cin, şeytan, melek, sihir, söz (kelâm) vb. konulara temas edildikten sonra Hz. Ali dönemindeki hakem olayı üzerinde durulmuş, imâmet meseleleri hakkında kısa bilgi verilmiştir. Diğer konular içinde hacim ve konum bakımından önemli sayılanlar kabir azabı, sırat, mîzan gibi bazı âhret halleri, başta Mu'tezile ve Şîa (revâfız) olmak üzere bir kısım İslâmî grup ve şahısların esmâ ve sıfat anlayışı ve Allah kelâmı olarak Kur'an'dır.

IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar İslâm dünyasının Ortadoğu bölgesinde *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn*'in akaid alanında oluşan düşünce ve yorumlar konusunda birçok malzemeyi içerdiği ve sonraki müelliflerin bunlardan faydalandığı şüphesizdir. Müellif, kitabın mukaddimesinde önceki mezhepler tarihi müelliflerinin bazı yanlışlar yaptığını söylerken kendisinin bunlardan kaçınmaya çalışacağını ifade eden bir üslûp kullanır. Eserin içeriği şahıs veya mezheplerin görüşlerine ait olmak üzere nakillerden ibaret olup birkaç yer dışında (s. 297, 483, 552) Eş'arî, şahsî kanaat ve eleştirilerine yer vermediği gibi nakledilen görüşlerin delillerine de temas etmez. *Maḳālât*'in ele aldığı mezheplerin tasnifiyle onlara ait fikirlerin tertibinin de düzenli olmadığını söylemek gerekir. İbn Asâkir'in, "Eş'arî'nin telif ehlinde olmadığı" yolundaki tesbiti (*Tebyinü kezîbi'l-müfterî*, s. 91) onun risâlelerinden ziyade *Maḳālât*'inde ortaya çıkmaktadır. İbn Teymiyye, *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn*'in, Mu'tezile kaynaklarından faydalanıp onların görüşlerine fazlaca yer veren ve sonraki gelişmelere temas eden en hacimli eser olduğunu belirtir. Ancak Ehl-i sünnet ve ehlü'l-hadîsle ilgili olarak zikredilen hususlarda hatalarının bulunduğunu, esasen Eş'arî'nin bunları bilmediğini ileri sürer (*Minhâcü's-sünne*, III, 70-71; *en-Nübüvât*, s. 219-220). Eş'arî'ye nisbet edilen eserlerin sağlam yazma nüshalarının bulunmadığını söyleyen Zâhid Kevserî,

eldeki *Maḳālât* nüshalarının Haşviyye'ye mensup bir kişinin nüshasından kopya edildiğini ve eserin *el-İbâne* ile birlikte haşvî unsurlar taşıdığını belirtir (bk. bibl.).

Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn'in neşrinin ilk olarak M. Şerefettin (Yaltkaya) gerçekleştirilmeye başlamıştır (Burslan, sy. 7 [1928], s. 165). Kitabın üçte ikisini içeren bu yayımda kullanılan nüshalarla Hellmut Ritter yayımında kullanılan nüshalardan bir kısmının aynı olduğu sanılmaktadır (krş. *Maḳālât*, neşredenin girişi, s. IX-XXIV, XXVIII). Eserin tamamı Hellmut Ritter tarafından neşredilmiştir (I-III, İstanbul-Leipzig 1929-1933). M. Muhyiddin Abdülhamîd'in bu baskıyı esas alarak yaptığı neşirler (Kahire 1950-1954, 1969-1970) başarılı görülmemiştir. Ritter kitabı Almanya'da da yayımlamıştır (Wiesbaden 1963, 1980).

BİBLİYOGRAFYA :

Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter); ayrıca bk. neşredenin girişi, s. IX-XXIV, XXVIII; İbn Asâkir, *Tebyî-nü keẓîbî'l-müfterî*, s. 91, 131; Takyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, Bulak 1321-22, III, 70-71; a.mlf., *en-Nübüvât*, Beyrut 1405/1985, s. 219-220; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-me'râm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, M. Zâhid Kevserî'nin girişi, s. 7; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 523-528; W. Montgomery Watt, *İslâmın İlk Döneminde Hür İrade ve Kader* (trc. Arif Aytekin), İstanbul, ts. (Kitabevi), s. 13; H. Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Hüseyin Hatemi), İstanbul 1986, s. 121; Kivâmüddin Burslan, "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Bâbü'l-ebvâb Ahâlisine Yazdığı Mektup", *DİFM*, sy. 7 (1928), s. 165; Veli Ertan, "Burslan, Kivâmüddin", *DİA*, VI, 461.

HASAN ONAT

MAKALE

(المقالة)

Belli bir konuda inceleme, açıklama ve yorumlama niteliği taşıyan gazete ve dergi yazısı.

Sözlükte "söylemek; söz" anlamındaki kavlden türemiş mimli masdar olan ve aynı mânâyı ifade eden makâle kelimesi önceleri sözlü anlatım için kullanılırken giderek özel bir anlam kazanmıştır. Makale ve çoğulu makâlât "Ehl-i sünnet dışındaki itikadî mezhepler ve kolları" mânasına da gelir. "Bilim, sanat, ekonomi, siyaset, din, ahlâk, toplum konularında bilgi veren ve görüş açıklayan imzalı gazete ve dergi yazısı" olarak tanımlanan makale matbaa ve gazeteciliğin ortaya çıkışıyla birlikte Batı'da doğup gelişmiş bir türdür. Klasik Arap nesrinin makâme,

hitabe ve bilhassa risâle türleri de makale tarzına yakın bir nitelik taşımaktadır. Câhiz'in risâleleri, Bedüzzaman el-He-medânî'nin bazı risâleleriyle makâmeleri buna örnek gösterilebilir. Ayrıca Arap toplumunun meselelerini ele alan ilk Arap roman ve hikâyelerinde de makale tarzına uygun bölümlere rastlanmaktadır. Özellikle Irak'ta görülen makale ve kıssa karışımı bu türe makassa adı verilmiştir.

Bugünkü anlamıyla makale türünün Arap edebiyatındaki tarihi Arap yazılı basınının gelişmesiyle çok yakından ilgilidir. Gazeteciliğin bir gereği olarak ortaya çıkan ve ona paralel bir gelişme gösteren makalenin gelişim süreci XIX. yüzyılın ortalarında doğan Arap basın tarihinden izlenebilir. Kahire'de çıkan ilk gazete *el-veḳâ'î'u'l-Mıṣriyye* ve ardından *Ravzâtü'l-medâris*, İstanbul'da yayımlanan *el-Cevâ'ib* gibi gazetelerde görülen ilk makale örneklerinde yazarların klasik Arap nesrinin etkisiyle ağır bir dil ve üslûp kullandığı dikkati çekmektedir. Mustafa Sâdık er-Râfîi bu tarzın önde gelen temsilcilerindendir. XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde bu temayül yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Rifâa et-Tahtâvî'nin *el-veḳâ'î'u'l-Mıṣriyye*'deki makalelerinde olduğu gibi özellikle geniş halk kitlelerine hitap etmeyi hedefleyen siyasî makale yazarları daha ziyade millî ve dinî konuları işledikleri makalelerinde secilerden, beyân ve bedî sanatlarından kendilerini sıyrarak yalın, anlaşılır bir dil ve üslûba yönelmişlerdir. Bu makaleler halk üzerinde büyük etki yapmış ve bunun sonucunda Mısır'da yabancı işgaline karşı Urâbî Paşa ayaklanması baş göstermiştir. Abdullah Nedîm, Muhammed Abduh ve Cemâleddîn-i Efgânî gibi zamanın makale yazarları bu ayaklanmayı başlatanlarla birlikte yargılanmışlardır.

Suriyeli gazetecilerin de Mısır'a yönelip faaliyetlerini orada sürdürmeleri neticesinde Mısır Arap basınının merkezi haline gelmiştir. Urâbî Paşa ayaklanmasından sonra Mısır'ın zor şartlar içine düşmesi, ülkenin İngilizler tarafından işgali, milliyetçi ve dindar çizgide gazetelerin yanı sıra Fransız ve İngiliz çıkarlarını korumayı amaçlayan gazetelerin özellikle Suriyeli göçmen hıristiyanlar eliyle çıkarılmaya başlanması siyasî makalenin gelişimi için uygun şartlar hazırlamıştır. Mustafa Kâmil Paşa milliyetçi çizgideki *el-Livâ'* gazetesinde yayımladığı makaleleriyle Mısır'da millî hareketin lideri konumuna gelirken Şeyh Ali Yûsuf dindar çizgideki

el-Mü'eyyed'de işgalci İngilizler'e karşı İslâm'ın ve Doğu'nun savunucusu olmuştur. Ülkede Fransız çıkarlarını temsil eden *el-Ehrâm* gazetesine İngiliz çıkarlarını temsil eden *el-Muḳaṭṭam*'a karşı mücadele veren bu iki gazetenin yanı sıra daha ılımlı bir çizgide olan *Cerîde*'nin sahibi Ahmed Lutfi es-Seyyid, yabancılara karşı haklarını savunabilmesi için halkın eğitilmesi gerektiğine yönelik makaleler yayımlamıştır.

Mısır'da 1919 devriminden sonra siyasî partilerin kurulması ve her partinin kendi sesi olan bir gazete çıkarmasıyla birlikte siyasî makale türü çok gelişmiştir. Arap dünyasının önde gelen edebiyatçıları olan Muhammed Hüseyin Heykel, Tâhâ Hüseyin, Mustafa Sâdık er-Râfîi, İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî, Abbas el-Akkâd, Selâme Mûsâ, Ahmed Emîn, Ahmed Hasan ez-Zeyyât gibi isimlerin bu yayın organlarında kendilerine bir yer edinmelerinden sonra dil ve edebiyatın çeşitli alanlarında zengin ve nitelikli makaleler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemin gazeteleri ve edebiyat dergilerinde Câhiliye şairinin güvenilirliği, edebî eserde halk dili kullanımı, hatta Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılması gibi konularda edebî makaleler yayımlanmış, bu durum edebiyatçıları arasında edebiyatın mahiyeti açısından olduğu gibi dil açısından da klasikçi ve modernist diye adlandırılan iki grubun oluşmasına yol açmıştır.

Bazı edebiyatçıları makalelerinde Arap edebiyatının gelişimini, çeşitli dönemlerde aldığı görünümü ortaya koymaya çalışırken özellikle Batı kültürü etkisinde olanlar kendilerini sadece Arap dili ve edebiyatıyla sınırlamayıp Batı kökenli edebiyat türlerini, sanat eserinde bulunması gereken estetik değerleri konu edinmişler; makalenin alanını edebiyatı, güzel sanatları, felsefî, sosyolojik ve eleştirel kuramları içerecek şekilde genişlettikleri gibi fikrî boyutuna da derinlik kazandırmışlardır. Daha sonra kitap haline getirilen bu tür makalelerin çağdaş Arap edebiyatında önemli bir yeri vardır. Tâhâ Hüseyin'in *Hadîşü'l-erbi'â'*, Heykel'in *Fî Evḳâti'l-ferâğ'*, Akkâd'ın *Fuṣûlü*, Râfîi'nin *Taḥte râyeti'l-Ḳur'ân'*, Mâzinî'nin *Ḥaşâdü'l-heşim*'i, Ahmed Emîn'in *Feyzû'l-hâṭır*, Zeyyât'ın *Vahyü'r-risâle*'si bunlar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüllatif Hamza, *eş-Şihâfe ve'l-edeb fî Mısır*, Kahire 1955; M. Yûsuf Necm, *Fennü'l-makâle*, Beyrut 1957; Abdülcebbâr Dâvûd, *Ruwâdü'l-*